

Die schitterende herfsthoos

Over *Het grote gele doek* van Jan Wolkers

Hij wist dat dit het einde was. De apotheose waar zijn werk als beeldend kunstenaar op uit was gelopen. Dit was zijn Laatste Oordeel. Toen Jan Wolkers (1925-2007) in februari 2007 de laatste hand legde aan het grote gele doek, deze verblindende zon, vreesde hij dat hij nooit meer een schilderij van twee bij twee meter zou kunnen maken. Door de tergende pijn in zijn gewrichten en de ontstekingen aan zijn voeten kon hij niet langer het trapje voor het doek op en neer om het hele oppervlak te kunnen bestrijken.

‘Ik ga het hele doek te lijf,’ zei hij tegen mij in zijn atelier op Texel, toen de verf op het schilderij nog nat was. ‘Het moet allemaal één niveau hebben. En dat is moeilijk, want als je dertig bent, raas je heen en weer voor het doek, klim en spring je erin. Nu moet ik dat allemaal heel bedachtzaam doen. Dat zie je ook wel aan dit schilderij: het heeft iets bedachtzaams.’

De laatste twintig jaar van zijn leven schilderde Wolkers dezelfde, monochrome doeken. Hij was daarmee begonnen nadat hij tijdens een reis naar New York was overvallen door een sneeuwstorm. In het late najaar van 1987 liep hij in Manhattan over straat en keek omhoog naar de dwarrelende sneeuw tussen de spiegelende wolkenkrabbers. Onmiddellijk dacht hij: dat moet ik schilderen.

Eenmaal thuis, op Texel, schilderde hij een doek van zes aan elkaar bevestigde panelen vol dotjes, streepjes en veegjes in verschillende tinten wit. In de jaren daarna varieerde hij eindeloos op hetzelfde procedé. Hij schilderde op verschillende formaten, met verschillende aantallen panelen, probeerde talloze verschillende kleuren uit – waarin de hei, de lucht en de zee van Texel tot inspiratie dienden – en varieerde met de kracht, richting en dikte van de toetsen die hij met zijn penseel op het doek zette.

De schilderijen zijn geen afbeelding van de werkelijkheid, maar vormen de consequentie van wat Wolkers voelde en dacht en hebben een mysterieuze, meditatieve kracht. ‘Gedachtelandschappen’ noemde Wolkers ze.

Al die schilderijen begonnen bij de keuze van de kleur. ‘Zo was het ook met dit doek,’ vertelde Wolkers, terwijl hij zijn hand liefdevol liet zweven vlak boven het oppervlak van zijn gele schilderij. Het was een teder

gebaar, alsof hij de poes aaide. 'Uit één kleur, dat moest het worden. Anders was de opzet natuurlijk anders geweest. Jk wilde één stralend doek maken. Je weet nooit of je, als je aan zo'n doek werkt, het einde haalt.'

Het werd juist déze kleur, dit geel, vanwege het seizoen. Wolkers zette het doek op in de herfst van 2006, op het moment dat de tulpenboom, waarvan de takken zich uitstrekken boven het glazen dak van zijn atelier, dezelfde, diep gele kleur heeft. Bovendien, zo liet Wolkers niet na te benadrukken: 'Geel is de kleur van de vergankelijkheid, van de dood.'

Als jongen werd Wolkers al aangetrokken door de geheimzinnige kracht die van een tulpenboom uitging, die vlak bij zijn ouderlijk huis in het bos van Kasteel Oud Poelgeest stond. Als jongen van vijftien, zestien, zeventien doolde hij met verf, penselen en schetsboek door dat bos – en maakte in 1943, toen de Duitsers het kasteel bezetten, een aquarel van de boom in exact dezelfde kleur.

'In de herfst leek het bladerdak wel een sprankelende branding van een fijnzinnig raadselachtig cadmiumgeel,' schreef Wolkers in het essay 'De bretels van Jupiter'. 'Die schitterende herfsthoos daar op stelten heeft me wat geld gekost, want cadmiumgeel per tube is zeer kostbaar en ik smeed ermee toen ik eenmaal begon te schilderen. Jn woeste vervoering en uit pure passie voor de kleur. Jk kwam helemaal onder te zitten alsof dat buitenissige lover licht regende. *Faire de la peinture c'est faire l'amour*. Jk merk het aan den lijve.'

De tulpenboom, '*Liriodendron tulipiferum*', is Wolkers zijn hele leven lang blijven begeleiden. De boom was gegroeid uit een stekje van de tulpenboom die Hermanus Boerhaave in de zeventiende eeuw in Oud Poelgeest had geplant. Wolkers had het stekje voor zijn tulpenboom gekregen van de hortulanus van de Hortus Botanicus aan het Rapenburg. Ook dat stekje was afkomstig van een tulpenboom die door Boerhaave was geplant.

Jan Wolkers, *De tulpenboom*, 1943, aquarel op papier, 27 x 38 cm. Collectie Wolkers, Texel.

Zo zitten de dood en de bladeren van de tulpenboom verstopt in het grote gele doek – maar tegelijk is dat voor degene die ernaar kijkt niet nodig om te weten. Die kan in het schilderij evengoed een gouden maïsveld zien, waar de wind doorheen slaat. Of iets anders. 'Het moet niet te eenvormig worden. Het moet die *swing* houden.' Het schilderij is niet alleen maar zacht en warm, het heeft ook een tintelende, scherpe kant. 'Het is geen puur geel, ik doe altijd wat rood erbij en een likje roze. Het spel met de eerste verflaag en de bovenste laag zorgt ervoor dat er constant beweging in het doek zit.'

Wolkers stapte vaak naar voren, met zijn neus bijna op het schilderij, en weer terug, om de dieptewerking van het doek te ervaren. Het was een soort drift. Hij schermde met zijn penseel op het doek. Achteraf was hij zelf ook enigszins verbluft door het resultaat. 'Dit doek is duizelingwekkend. Zoals de sterrenhemel me, als ik 's nachts staar naar het uitspansel, doet duizelen.'

Met de hand had Wolkers een gedicht uitgeschreven en tussen de potten met penseelen gezet. 'Na de zomer' heette het gedicht en het weerspiegelt het gevoel van het grote gele doek:

De kreukels van het loof
Vermoeid gesteente
Met flinterdunne nerven
Dat zijn bladeren ontvouwt
En neer laat dalen
Tot geel geschuifel.
Het lila van de herfst
Op witte stelen
Zakt weg in drassigheid
Het besef: Wij waren
Er even bij –
Een voetstap
Die geen echo achterlaat.

Tessa Posthuma de Boer, foto Jan Wolkers bij het grote gele doek, 2007.

Jan Wolkers, 2005 8, olieverf op doek, 100 x 200 cm. (detail) Collectie Wolkers, Texel.

Jan Wolkers, *Zelfportret*, siberisch krijt op papier, 1944, 31 x 21 cm. Collectie Wolkers, Texel.

Of zijn eigen voetstap een echo zou nalaten in de wereld, daar maakte Wolkers zich niet al te druk om: 'Als ik morgen als herborer zou ontwaken, zou ik alles opnieuw zo doen. Jk houd mij niet bezig met mijn nalatenschap, al is het wel een mooie gedachte dat een aantal van de dingen die ik heb gemaakt nog zullen bestaan als ik er niet meer ben. Maar erg druk maak ik me daar niet om. Je moet het loslaten.'

Het is frappant dat in zijn laatste grote schilderij de echo van zijn jeugd en zijn allereerste aquarellen doorklinkt. Vanaf het moment dat Jan op veertienjarige leeftijd van school was gehaald – hij had een half jaar koppig gezweven in de klas en iedereen tot razernij gebracht – had hij de gelegenheid erop uit te trekken. Door het landschap om Oegstgeest, in het bos van Oud Poelgeest, maar ook naar Leiden.

Al vóór de oorlog liep hij elke zaterdagmiddag, alsof Apollo hem op de hielen zat, over de Rijnsburgerweg naar het Museum van Volkenkunde, het Rijksmuseum van Oudheden en de Lakenhal. 'De meeste knapen liepen te flaneren in de Steenstraat. Daar voelde ik me als excentriekeling boven verheven. Hoogmoed, dat was het.' In de Lakenhal stond de gereformeerde jongen met rode wangen van opwinding voor *Het Laatste Oordeel* van Lucas van Leyden. 'Dat was gewoon een supernu-distenkamp,' zegt Wolkers' alter ego in *De walgvogel*.

Al jong wilde hij aan de benauwenis van zijn ouders en de gesel des geloofs ontsnappen door kunstenaar te worden. Hij nam de kunst bloedernstig. 'Jk weet hoe moeilijk het is om je helemaal op de schoonheid te werpen,' schreef hij aan Wim de Kler, 'en dat, voor wie God ziet van aangezicht tot aangezicht, hij een verterend vuur wordt, zoals bij Van Gogh, maar nochtans, jongen, ik wil ervoor werken en zwoegen en ieder ander schijngeluk opzij zetten.'

In 1943 dook Wolkers onder om aan de Arbeitseinsatz te ontkomen. Met zijn schilderspullen en een bundeltje kleren onder zijn arm verliet hij het ouderlijk huis in de Deutzstraat in Oegstgeest

en dook onder in Leiden. Hij huurde voor een rijksdaalder in de maand een zolderkamertje aan de Lange Mare. Daar schilderde hij het ene melancholieke zelfportret na het andere.

Wolkers meldde zich aan bij Ars Aemula Natura, en trof daar de tekendocent G.E. Bouwmeester. In *Kort Amerikaans* beschreef Wolkers hoe zijn alter ego, Eric van Poelgeest, door het poortje aan de Pieterskerkgracht bij de teken- en schilderacademie naar binnen liep en op de deur klopte:

‘Uit een van de deuren kwam een grote man in een witte jas met een flambard op. “Hebt u geklopt,” vroeg de man somber. “Op de buitendeur,” zei Eric. “Maar er werd niet opengedaan, toen ben ik maar naar binnen gegaan. Jk wilde hier komen schilderen. Naakt als het kan.” “Naakt... kom jij maar gekleed hoor,” zei hij luid lachend en liet een onverwoestbaar vals gebit achter zijn brede slappe lippen heen en weer kletteren.’

Bouwmeester had Wolkers' map met tekeningen bekeken en met lichte spot in zijn stem gezegd: ‘Een somber pakket.’ En: ‘Een beetje wild, maar ik zie wel perspectief.’ Vanaf die dag kwam Wolkers dagelijks naar de academie om te schilderen, ook nadat hij tot zijn schrik had ontdekt dat Bouwmeester lid was van de W.A. en hem wel eens bij de Duitsers had kunnen verraden. Maar dat gebeurde niet. Toen Bouwmeester zich in 1944 niet meer kon vertonen op de academie gaf hij Wolkers de sleutel van Ars. Daar werkte Wolkers gedreven verder aan stillevens van gipsen ogen, koppen en de vrouwen tors waarmee zijn alter ego in *Kort Amerikaans* de liefde bedrijft.

Pas toen er in de Hongerwinter in Leiden geen eten meer te krijgen was, zag Wolkers zich gedwongen terug te keren naar Oegstgeest. Zijn vrijheid leek voorbij. ‘We gingen het complete einde tegemoet. En met de kar van onze groenteman vol schilderijen en tekeningen, met zijn schonkige vale schimmel ervoor, keerde ik naar het ouderlijk huis terug. Aan mijn Leidse Tijd was een einde gekomen.’

Jan Wolkers, *Vanitas stilleven*, 1944, olieverf op doek. Collectie Wolkers, Texel.

Jan Wolkers, *Paard van de schillenboer*, 1945, potlood, 25.5 x 35.3 cm. Collectie Wolkers, Texel.